

До питання про дефініцію назви "каталог місцевих видань" та відбір матеріалу до нього

У статті аналізуються деякі дискусійні проблеми методики ведення каталогу місцевих видань в обласних універсальних наукових бібліотеках України. Авторка обґрунтовує необхідність створення цих каталогів, висловлює свої пропозиції щодо визначення їхньої назви та складу відображених документів, а також запрошує теоретиків і практиків до обговорення цих питань.

The problems of local editions catalogues maintenance methods in regional universal scientific libraries of Ukraine are analyzed in this article. The author proves the necessity of creation of these catalogues, expresses own propositions about definition of their title, selection of documents, raises a number of methodical problems that were not elaborated by home bibliography science, and also invites theorists and practitioners to discussion of these problems.

Каталог місцевих видань (КМВ) є однією з головних частин краєзнавчого довідково-бібліографічного апарату (ДБА) обласних універсальних наукових бібліотек (ОУНБ). Необхідність його створення вперше була зафіксована у "Положенні про краєзнавчу роботу обласних, крайових та республіканських бібліотек" (1959) [1], пізніше була підтверджена у "Положенні про краєзнавчу роботу бібліотек системи Міністерства культури і мистецтв України" (1996) [2], в усіх методичних та навчальних посібниках [3—6 та ін.], виданих протягом останнього півстоліття. Необхідність створення КМВ в ОУНБ обумовлена, насамперед, однією з основних краєзнавчих функцій ОУНБ, які зобов'язані "...відображати відомості про місцеві видання ... у каталозі місцевих видань" [4, с. 202].

Крім того, КМВ не тільки акумулює інформацію про місцеві видання, а й вміщує дуже багато цінної краєзнавчої інформації, яку не можна почерпнути з інших джерел, особливо про видавничий рух у краї, розвиток журналістики, суспільні та наукові процеси тощо. Зафіксована у каталозі інформація може бути використана для створення повного репертуару національного друку і реалізації програми "Документальна пам'ять України" [7].

Незважаючи на унікальність та важливість цього каталогу (адже, крім ОУНБ, жодна інша бібліотека України не створює нічого подібного), у фаховій науковій, методичній та навчальній літературі йому приділяється мало уваги. Переглянувши основні бібліографічні покажчики та джерелознавчі праці з краєзнавчого бібліографознавства [8—12 та ін.], ми виявили лише поодинокі праці українських і російських вчених, присвячені методиці ведення цього каталогу.

Найбільш ґрунтовні публікації відносяться ще до 60-х років ХХ століття. Серед них варто виокремити статті О. Мамонтова "Каталог местных изданий в системе краеведческого аппарата областных библиотек" [13] та І. Міхліної "Об отражении местных изданий в краеведческой библиографии и каталогах" [14]. Серед поодиноких публікацій наступних сорока років заслуговують на увагу тези А. Соляник "Про підвищення інформативності каталогу місцевих видань ОУНБ" [15], в яких авторка пропонує розширити перелік видів документів, які мають відображатись у КМВ, чим створює прецедент дискусійності щодо методики відбору інформації до нього. КМВ відведені окремі підрозділи у методичних посібниках [3, 4] та підручниках [5, 6] з бібліотечного краєзнавства.

Проаналізувавши основну літературу про КМВ, можна констатувати, що на сьогодні немає єдиних чітких підходів до вирішення проблем методики ведення цього каталогу. Однією з найважливіших, на наш погляд, є дискусійність питань щодо визначення назви каталогу та відбору матеріалу до нього. Розгляд цих проблем і є метою нашої статті.

Насамперед, необхідно з'ясувати правильну назву каталогу. В методичному посібнику "Краєзнавча робота обласних бібліотек" [3], виданому ДБЛ (тепер РНБ) у 1961 році єдиного каталогу місцевих видань не передбачено. Тут рекомендуються усі твори друку, видані на території області, відображати у двох відокремлених каталогах: хронологічному каталозі книг, виданих місцевими видавництвами, і картотеці місцевих періодичних та продовжуваних видань [3, с. 50—52]. Автори підручника з краєзнавчої бібліографії [5] О. Мамонтов та М. Щерба вважають такий розподіл недоцільним, оскільки ці частини краєзнавчого ДБА мають спільні цілі, завдання, джерела виявлення тощо, зазначаючи, що "...вполне правомерно рассматривать [его] как единый каталог местных изданий" [5, с. 169]. Дотримуючись цих міркувань, вони вживають у своїх публікаціях єдиний термін "каталог місцевих видань" [13]. Тим більше, що слово "картотека" щодо бібліографування періодичних та продовжуваних видань зовсім не придатне, бо тут подаються описи окремо виданих творів друку (газет, журналів, бюлетенів, "Праць...", "Звітів..." тощо), а не їхніх частин. Як зазначено у "Короткому термінологічному словнику із бібліографознавства та соціальної інформатики" [17], каталог відображає окремо видані твори друку, а картотека — переважно їхні частини. Тому єдиним правильним терміном, що виражає сутність відображеного масиву документів, є "каталог".

У підручнику Н. Кушнарєнко "Бібліотечне краєзнавство" [6] та методичному посібнику НІБ України "Краєзнавча діяльність бібліотек" [4] з'являється нова назва "зведений каталог (картотека) місцевих документів". Ця ж назва зафіксована і в тезах А. Соляник [15].

З приводу першого слова цієї назви ніяких сумнівів і заперечень немає. Основна функція цього каталогу — з максимальною повнотою відображати видання, надруковані на території краю, незалежно від місця їх зберігання. Отже, без сумніву, каталог є зведеним. Щодо понять "каталог" і "картотека" ми вже висловились вище. Хоча у формулюванні заданих авторів абсолютно не зрозуміла доцільність введення у назву двох різних за значенням слів ("каталог" і "картотека"), одне з яких подається в дужках як синонім іншого.

Серйозного уточнення та аналізу вимагає останнє слово назви каталогу "...місцевих документів". У всіх попередніх наукових, навчальних, методичних публікаціях різних авторів [3, 5, 13, 14 та ін.] вживається словосполучення "місцеві видання", "місцеві твори друку". Тому торкнемось деяких термінологічних проблем документознавства, а також методичних проблем відбору матеріалу до каталогу.

Згідно з останніми теоретичними дослідженнями з документознавства до поняття "документ" відноситься дуже широке коло джерел [18, 19], які за значенням поділяються на всім категорій. Серед них Документ IV — "матеріальний об'єкт, у якому поданий будь-який запис інформації, який може бути виконаний будь-яким розробленим людиною способом" [18, с. 21]. Саме Документ IV є тим значенням

поняття "документ", що використовується в бібліотечній та архівній справі, бібліографічній та науково-технічній діяльності. Проте поняття "запис інформації" є досить широким і охоплює різні способи запису (не тільки письмову фіксацію слів, а й фіксацію інформації графічними знаками: ноти, картографічні матеріали, графіки, креслення тощо, а також записи звуку, кінематографічних зображень тощо) [18, с. 21]. Крім того, окремі вчені вважають, що визначення документа, як записаної інформації "...позволяет причислить к документам все материальные объекты, которые могут быть использованы для передачи информации в обществе (включая экспонаты музеев, архитектурные памятники, образцы пород и т. п.)" [19, с. 20].

Ясна річ, що такий широкий асортимент документів неприпустимо відображати у ЗвКМВ. В усі періоди існування цього каталогу в ньому, згідно з його функціями, відображались тільки окремо видані твори друку, опубліковані на території краю. Розглянемо основні теоретичні та методичні джерела, в яких знайшли відображення питання про відбір матеріалу до каталогу.

У методичному посібнику "Краєзнавча робота обласних бібліотек" 1961 року [3] рекомендується включати до каталогу місцевих видань тільки книги, брошури, газети, журнали та продовжувані видання. Тобто частину документів категорії Документ IV, які відносяться до окремо виданих творів друку.

У статті О. Мамонтова [13] досить детально розглянуте питання про відбір документів до каталогу. Базуючись на положенні "...важнейшее требование, предъявляемое к каталогу местных изданий, — отражение в нём с максимальной полнотой *всей печатной продукции*, выходящей на территории края" [13, с. 89], автор пропонує відобразити в каталозі не тільки книги, періодичні та продовжувані видання, а й всі інші види місцевої друкованої продукції (карти, ноти, графіку, дрібнодруковані видання тощо).

Аналогічної позиції дотримуються також автори методичного посібника "Краєзнавча діяльність бібліотек" [4].

Не заперечує проти такого відбору і Н. Кушнарєнко. В її підручнику [6] у розділі, присвяченому каталогу місцевих видань, зазначено, що він уміщує інформацію тільки про книги, періодичні, продовжувані видання, афіші, карти, ноти, плакати тощо [6, с. 278]. Усі ці документи відносяться до поняття "видання". Але у дефініції ЗвКМВ авторка заміняє поняття "місцеві видання", яке вживалось попередніми дослідниками, на словосполучення "*документи, опубліковані на території краю*" [6, с. 277].

Чи доцільна така заміна? Як відомо, усі документи поділяються на опубліковані та неопубліковані за ознакою аудиторії, на яку вони розраховані [18, с. 168; 19, с. 326]. "Опублікований документ — это документ, предназначенный для широкого и многократного использования, как правило, прошедший редакционно-издательскую обработку, имеющий тираж и выходные данные... Неопубликованный документ не рассчитан на широкое распространение, создан в ходе работы учреждений, предприятий, отдельных лиц, отражает результаты их деятельности. Неопубликованный документ остаётся в рукописном виде либо тиражируется в небольшом количестве экземпляров" [19, с. 326].

Як правило, опублікованим документом є видання. Але до них можуть відноситись і частини видань, наприклад, стаття у журналі (деякі автори відносять до опублікованих документів ще і депоновані рукописи [18, с. 169]). Але ж перед ЗвКМВ ніколи не ставилось завдання відображати частини видань, то для чого підмінити конкретніше поняття "видання" більш широким і не відповідним до призначення каталогу поняттям "опублікований документ". Тим більше, що в підручнику Н. Кушнарєнко [6] про "опубліковані документи" йдеться тільки у дефініції ЗвКМВ, а в по-

дальшому тексті, де розглядаються методичні прийоми його створення, вживається тільки поняття "видання". Це чітко простежується і в рекомендованій структурі каталогу: "...описи документів розміщуються за видами видань: неперіодичні текстові видання; періодичні і продовжувані видання; інші види видань" [6, с. 278]; і в рекомендованих джерелах пошуку документів, які мають відобразитись у каталозі: "...пошук опублікованих документів проводиться за різними джерелами, до яких відносяться: фонди і генеральні каталоги самих ОУНБ та інших книгозбірень, універсальні та галузеві бібліографічні посібники, друківані каталоги місцевих видань ... органи державної бібліографії Книжкової палати України" [6, с. 278] (сподіваємось, нікого не потрібно переконувати, що всі ці джерела подають бібліографічну інформацію тільки *про видання*).

Отже, каталог місцевих видань, згідно з позиціями всіх згаданих авторів, має включати інформацію тільки про місцеві видання, а не про всі документи (у значенні Документ IV). Ніхто не заперечує, що всі ці джерела відносяться до поняття Документ IV, але вони становлять тільки частину того широкого кола документів, які виражають значення цього поняття.

У 1997 році були опубліковані тези А. Соляник [15], в яких уперше запропоновано для підвищення інформативності каталогу включати до нього "...інформацію не тільки про видання, але й про *неопубліковані місцеві документи*, що надходять в ОУНБ, *про документи на найновіших носіях інформації*, питома вага яких у регіональних документних потоках зростає" [15, с. 30]. Проте авторка не уточнила, що відноситься до цих неопублікованих документів. А, відповідно до назви цього поняття, воно увібрало дуже широке коло джерел (наприклад, службові документи місцевих організацій та органів влади: організаційно-розпорядчі, фінансові тощо; особисті документи: листи, щоденники тощо; наукові документи: дисертації, рукописні статті та ін.), весь обсяг яких немислимо і непотрібно відображати в каталозі. Тим більше, що у зазначених тезах чітко визначені основні функції КМВ, які стосуються тільки поняття "видання" та "твір друку" КМВ в ОУНБ — "інструмент контролю за повнотою надходжень *місцевого обов'язкового примірника*, основне джерело змістової та статистичної інформації з історії та сучасного стану *видавничої справи* у краї, найцінніша підтримка у створенні вичерпного репертуару дореволюційного, радянського та пострадянського *друку*" [15, с. 30]. Як бачимо, "неопублікованих місцевих документів" у цьому переліку не названо.

Що ж стосується "документів на найновіших носіях інформації" [15, с. 30], то вони теж можуть відноситись до поняття "видання". Бо, згідно з новими теоретичними розробленнями в галузі видавничої справи та документознавства, видання можуть бути друківаними і недруківаними. До останніх відносяться і публікації на електронних носіях, і програмне забезпечення для персональних комп'ютерів, і публікації у мікроформах, і видання для сліпих шрифтом Брайля тощо [16, с. 188]. Таке тлумачення поняття "видання" знайшло відображення і в офіційних документах, зокрема в "Законі про обов'язковий примірник документів": "До обов'язкового примірника документів належать такі їх види: видання текстові, нотні, картографічні, образотворчі; *видання електронні; видання, аудіопродукція та інші документи для сліпих...*" [22, с. 21].

Хоча окремі дослідники не згодні з таким розумінням поняття. Зокрема, Н. Кушнарєнко вважає, що "издание — основной вид опубликованного, печатного, полиграфического документа" [19, с. 161], "издание — это документ, *выполненный на бумаге*" [19, с. 164].

Розбіжності у позиціях авторів пояснюються, насамперед, тим, що на сьогодні навіть у Державних стандартах не-

має єдиного і чіткого визначення поняття "видання". У ДСТУ 3017—95 "Видання. Основні види. Терміни та визначення" [20] термін "видання" визначається як "документ, який пройшов редакційно-видавниче опрацювання, виготовлений друкованим, тисненням або іншим способом, містить інформацію, призначену для поширення..." [20, с. 3]. Як справедливо зауважує Г. Швецова-Водка: "Ця дефініція не обмежує поняття "видання" способом друкування, тобто виданнями можуть бути не тільки друковані документи, але й грамплатівки, магнітофонні стрічки, фотоплівки, слайди, аудіо- та відеокасети, дискети тощо" [18, с. 230]. Ясна річ, що таке широке коло документів, які відносяться до поняття "видання" абсолютно не припустиме для відображення у каталозі місцевих видань. По-перше, на території області створюється величезна кількість дискет, аудіо- та відеокасет, слайдів тощо, призначення і зміст яких немає нічого спільного з функціями ЗвКМВ. По-друге, завантаженість бібліографів-краєзнавців ОУНБ настільки велика, що введення до їхніх обов'язків ще й бібліографування такого широкого кола видань, є недоречними.

В іншому стандарті ДСТУ 3018—95 "Видання. Поліграфічне виконання. Терміни та визначення" [21], призначеному саме для друкованих (поліграфічних видань), "видання" визначається як "друкований виріб, що призначений для розповсюдження вміщеної у ньому інформації, пройшов редакційно-видавниче оброблення, поліграфічно самостійно оформлений та має вихідні відомості" [21, с. 3]. Це визначення набагато конкретніше щодо документів, які, згідно з функціями ЗвКМВ, потрібно відображати в ньому.

Автори всіх згаданих підручників та методичних посібників [3—6] не заперечують проти включення до ЗвКМВ саме поліграфічних видань. А питання про доцільність відображення недрукованих видань, у тому числі й електронних, є дискусійним і вимагає окремого розгляду. Але при його вирішенні обов'язково треба враховувати реалії практики.

Згідно з результатами проведеного нами у 2004—2005 роках дослідження, до ЗвКМВ усі ОУНБ України включають інформацію тільки про друковані (поліграфічні) видання. Крім того, більшість цих каталогів знаходиться в дуже незадовільному стані. 20% ОУНБ їх взагалі не ведуть. У більшості бібліотек цей каталог відображає тільки книги, видані після 1959 року (у цей рік був введений закон про обов'язковий місцевий примірник). Велика глибина ретроспекції властива тільки ЗвКМВ Одеської та Миколаївської (з XVIII століття), Хмельницької (з середини XIX століття), Дніпропетровської та Полтавської (з 1900) ОУНБ. Ще гірша ситуація з відображенням місцевих періодичних видань, а продовжувані видання взагалі не відображаються або розпорошені серед масиву книг.

Окремі ОУНБ почали створювати щорічні бібліографічні показники в електронній формі "Книга ... області у ... році". Можна тільки вітати ці починання, але вони проблему не вирішують, бо ЗвКМВ виконує свої основні функції тільки тоді, коли він має велику глибину ретроспекції і з максимальною повнотою відображає інформацію про всі видання, що були надруковані на території краю. Забезпечення його повноти згідно з цими вимогами вимагає масштабної пошукової роботи та величезних затрат часу. Тому постановка перед бібліотеками ще й завдань відображення інформації про недруковані видання або неопубліковані документи є несвоечасною і недоцільною.

На нашу думку, ЗвКМВ має подавати інформацію тільки про друковані (поліграфічні) видання, опубліковані на території краю, виконані на папері. Вони можуть друкуватися як традиційним поліграфічним способом, так й іншими сучасними засобами розмноження видань: оперативної полі-

графії, технології "Computer to Plate", копіювально-множильної техніки та ін. Необхідно відображати різні категорії друкованих видань: за періодичністю (неперіодичні, серіальні, періодичні, продовжувані), за матеріальною конструкцією (книжкові, листові), за обсягом інформації (книги, брошури, листівки), за знаковою природою інформації — текстові (книги, брошури, періодичні і продовжувані видання), картографічні (карти, атласи), нотні, ізографічні (плакати, альбоми, афіші).

У зв'язку з викладеним, вважаємо, що правильна назва каталогу — "зведений каталог місцевих видань": "зведений", бо подає інформацію з фондів різних бібліотек, архівів, музеїв тощо; "каталог", бо подає інформацію про окремо видані твори друку (книги, брошури, газети, журнали, атласи, плакати тощо); "місцевих видань", бо вміщує інформацію про друковані (поліграфічні) видання, опубліковані на території краю. Вважаємо, що заміна назви "зведений каталог місцевих видань" на "зведений каталог місцевих документів" є недоцільною. Немає необхідності підмінити у назві каталогу конкретніше поняття "видання" широким і філософським поняттям "документ". Це дезорієнтує практиків у вирішенні методичних проблем ведення цього каталогу. Якщо хтось вважає за необхідне замінити давні функції ЗвКМВ, він має, по-перше, обґрунтувати своє рішення, по-друге, запропонувати чіткі критерії відбору матеріалу до нього. Тому питання залишається відкритим.

Список використаної літератури

1. Положение о краеведческой работе областных, краевых и республиканских библиотек // Совет. библиогр. — 1959. — № 4. — С. 61—64.
2. Положення про краєзнавчу роботу бібліотек системи Міністерства культури і мистецтв України: наказ Міністерства культури і мистецтв України № 314 від 11 черв. 1996 р. // Законодавство — бібліотекам України : довідк. вид. / НІБУ. — К., 2000. — Вип. 1. — С. 168—176.
3. Краеведческая работа областных библиотек : метод. пособие / ГБЛ. — М. : ГБЛ, 1961. — 176 с.
4. Краєзнавча діяльність бібліотек : метод. посіб. / ДІБУ ; підгот.: В. П. Кисельова, З. Х. Мусіна, С. І. Смілянecь. — К. : ДІБ України, 2002. — 208 с.
5. Мамонтов А. В. Краеведческая библиография : учебник / А. В. Мамонтов, Н. Н. Щерба. — М. : Кн. палата, 1989. — 216 с.
6. Кушнарченко Н. М. Бібліотечне краєзнавство : підручник / Н. М. Кушнарченко. — К. : Знання, 2007. — 502 с.
7. Петрикова В. Біля джерел національної бібліографії України : (місцевий друк як об'єкт дослідж. краєзнав. бібліогр.) / В. Петрикова // Вісн. Кн. палати. — 2000. — № 11. — С. 3—6.
8. Бученков А. Н. Советское краеведческое библиографоведение / А. Н. Бученков. — М. : Книга, 1984. — 224 с.
9. Щерба Н. Н. Теория, методика, история и организация краеведческой библиографии : указ. лит. (1958—1985) / Н. Н. Щерба. — М. : [б. и.], 1986. — 156 с.
10. Развитие краеведческого библиографоведения в СССР: важнейшие итоги и тенденции (1974—1982 гг.) / [сост. Н. Н. Щерба]. — М. : Гос. б-ка СССР, 1983. — 40 с.
11. Теория, методика і практика бібліотечного краєзнавства : бібліогр. показж. (1997—2006) / ДІБУ ; підгот.: В. П. Кисельова, Т. С. Кудласевич, С. І. Смілянecь. — К. : [б. в.], 2007. — 125 с.
12. Теория, методика і практика бібліотечного краєзнавства : бібліогр. показж. (1987—1996) / ДІБУ ; підгот.: В. П. Кисельова, З. Х. Мусіна. — К. : [б. в.], 1997. — 61 с.
13. Мамонтов А. В. Каталог местных изданий в системе краеведческого аппарата областных библиотек / А. В. Мамонтов // Библиотеки СССР : опыт работы. — 1965. — Вып. 30. — С. 86—92.
14. Михлина И. И. Об отражении местных изданий в краеведческой библиографии и каталогах / И. И. Михлина // Сов. библиогр. — 1969. — № 2. — С. 41—49.
15. Соляник А. Про підвищення інформативності каталогу місцевих видань обласних універсальних наукових бібліотек / А. Со-

- ляник // Проблеми вдосконалення каталогів наукових бібліотек : матеріали Міжнар. наук. конф. / [редкол.: О. Онищенко та ін.]. — К., 1997. — С. 30—31.
16. Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця : практ. посіб. / Микола Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2005. — 560 с.
 17. *Короткий* термінологічний словник із бібліотекознавства та соціальної інформатики / Г. М. Швецова-Водка [та ін.]. — К. : Кн. палата України, 1998. — 116 с.
 18. *Швецова-Водка Г. М.* Документ і книга в системі соціальних комунікацій : монографія / Г. М. Швецова-Водка. — Рівне : [б. в.], 2001. — 438 с.
 19. *Кушнарченко Н. Н.* Документоведение : учебник / Н. Н. Кушнарченко. — К. : Знання, 2005. — 459 с.
 20. *ДСТУ 3017—95.* Видання. Основні види. Терміни та визначення. — Вид. офіц. — Чинний від 01.01.1996. — К. : Держстандарт України, 1995. — 46 с.
 21. *ДСТУ 3018—95.* Видання. Поліграфічне виконання. Терміни та визначення. — Вид. офіц. — Чинний від 01.01.1996. — К. : Держстандарт України, 1995. — 24 с.
 22. *Енциклопедія* видавничої справи : навч. посіб. / В. П. Ткаченко, І. Б. Чеботарьова, П. О. Киричок, З. В. Григорова. — Х. : Прапор, 2008. — 320 с.

Ірина Міляевич,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
бібліотекознавства та бібліографії Рівненського
державного гуманітарного університету